

“AZAT KIRIM” GAZETESİNİN LATİN ALFABESİNE GEÇİŞİ VE YAZARLARI ÜZERİNE NOTLAR (1942-1944)

Tahir KERİM*

ÖZ

Makalede “Azat Kırım” adlı Kırım Tatar gazetesinde Kiril, Latin ve Arap alfabelerinin kullanılması hususundaki meseleler açıklanmıştır. N. Çelebi Cihan, Ö. İpçi, H. Çergey, M. Kurtiy’nin eserleri esasında Kırım Tatar Latin alfabesinin şekillenmesinde halk dilinin rolü incelenmiştir. Bununla birlikte Mustafa Kurtiy’in edebi eserlerine dair mirasında esas yerini alan medeni ve amacı doğrultusundaki değerine büyük dikkat çekilmiştir. Sırası ile yazarın “Tercüman”, “Millet”, “Yeni Dünya” vesaire milli yayınlarında neşredilen eserlerinin kronolojisi sıralanmıştır. M. Kurtiy ve onun eşi Hanife üzerindeki yeni biyografik bilgiler geniş okuyucu kitlesine sunulmuştur. Özellikle 1942-44 yıllarında Kırım’da yayımlanan Kırım Tatarca “Kırım Ocağı”, “Azat Kırım”, “Ana Yurt” ve Rusça “Azatlık”, “Azat Olunan Kırım” gibi içtimai - siyasi yayınların özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırım, edebiyat, milli yayıncılık

NOTES ABOUT LATIN ALPHABET AND CORRESPONDENT OF NEWSPAPER “AZAT KIRIM” (1942-1944)

ABSTRACT

In the article opening common issues about using Cyrillic, Arabic and Latin alphabet in Crimean Tatar newspaper “Azat Kırım”. On the example of poetical works of N. Chelebedjihan, U. İpchi, A. Chergey, M. Kurti analyzing tendency of influence national language to transformation Latin alphabet of Crimean Tatar. Special significance took to culture-ideological maintenance of Kurti’s creative inheritance. Building chronological borders literary findings of authors in “Terdjiman”, “Millet”, “Yeni Dunya” and other national publication of pre-war period. At the same time defining more exactly biographical facts about life and activities of married couple Mustafa and Anife Kurti. By researching theme composing social and political characteristics of Crimean Tatar and Russian periodical publications in Crimea as “Kırım odjagi”, “Ana Yurt”, “Osvobojdeniy Krim”, “Osvobojdeniye”. In the opinion of this article author mentioned printing publications helps to understand better the specific of formation Crimean Tatar classical literature.

Keywords: Crimea, nation, literature, print

---

* Doç. Dr., Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi, Kırımtatar Edebiyatı ve Gazeteciliği Bölümü, tairkerimoff@gmail.com

Çarlık yönetimi ele geçirmeyi başaramadığı toprakları “kollektivizasyon” vasıtasıyla köylülerin elinden almış ve karşı çıkanları “kulak”¹ diye ailesi ile birlikte soğuk Ural dağlarına sürgüne göndermiş; münevverlerini “milliyetçilik” ile suçlayarak hapisanelerde çürütmüş; halkın toprak ihtiyacını halletmek yerine, bol bol arazilerini Yahudi toplumu için ayırmaya çalışmış Bolşeviklerin Kırım’da yok olduğunu; eski idarenin vahşiliğinden geri kalmayan - yeni kurulan hükümet münasebetlerini okuyuculara sayılarında açıklayan *Azat Kırım* gazetesinin muhteviyatını anlamak için araştırmacı bu yerde aydınlatılan konular, gayeler dönüşümünü değil, kendi dünya bakışlarını bile yeniden öğrenmeye mecbur etmiştir.

Böylelikle, bir yandan gazete üzerine yazılan bir dizi hakaret niteliğindeki, yani Kırım Tatar halkını vatan hainliği ile haksız bir şekilde suçlayan makaleler, diğer taraftan - evvel ve son Kırım şartlarını birbiriyle karşılaştırması sayesinde elde edilen şaşırtıcı tarihî gerçeklikler, onu türlü türlü şüphelere maruz bırakıyor. *Azat Kırım* gazetesinin hâlâ öğrenilmemesi belki bundan dolayıdır. Mesela, bahsedilen gazete 1942 yılı, Ocak 11’den itibaren neşrine başlayarak 1944’ün ilk çeyreğine, yani Nisan ayına kadar yayın hayatına devam etmiştir. Bu konuda “Kırım İlhakı Devrindeki Matbuat” denilen dosyalarda Rus gazetelerine de rastlanır. Bunlardan *Osvobojdennyi Kırım* (Azat Olunan Kırım), *Osvobojdenniye* (Azat) bu biraz önce söylediğimiz Kırım Tatar yayını ile isimleri eş olan Rusça gazetelerinden birincisi Eski-Kırım, diğeri ise Kezlev şehirlerinde Alman ordusunun idaresi altında haftada bir iki defa çıkar.

Rusça *Osvobojdenniye* gazetesinin 1943’te neşredilen numaraları 114 ve 84 sayfalı iki dosya hâlinde olup günümüze kadar ulaştığı için mündericesini etraflı bir şekilde öğrenmeye muvaffak olduk. Böylelikle, gazete evvel Prof. N. Suliman’ın muharrirliğiyle “Kezlev Haberleri” (Yevpatoriyskiye İzvestiya)² ve muharebenin ikinci yılı münasebetiyle Rusça “Azat” ismini alıp L. Nikolskiy, İ. Doronin’in sorumlulukları ve Alman kumandanlığı kontrolü altında yayın hayatını devam ettirdi. Sayfalarında Kırım’da Rus Azatlık Ordusunun (ROA) faaliyetleri; Kırım’ın harp dönemindeki durumu meselelerini aydınlatarak Kırım Tatarlarının çağdaş yaşamına dikkat çeker. Ve İzzet Nafe Nuri, Mustafa Kurtiy, Abdullah Zihni, Mehmet Reşat tarafından basılan *Azat Kırım* gazetesindeki gibi camilerin ve tekkelerin tamiri, Kırım Tatar mekteplerinin açılması, milli tiyatro hadimlerinin yaratıcı başarıları gibi konulara ithaf olunan makalelerini yayınlamıştır.³

Azat Kırım gazetesi hususunda şunu da söylemek gerekir ki yayın, abonelerinin manevi ihtiyaçlarını halletmek, nesiller arasında medeni köprü kurmak niyetiyle dil temizliğine ve alfabe elverişliliğine doğru büyük başarılarla erişmiştir. Böylece, gayesini her bir Kırım Tatarına ulaştırmak için aynı gazetede hem Arap, Latin hem de Kiril alfabetini kullanmaktan kaçınmamıştır. *Azat Kırım*’da Latin alfabetinin bazı özelliklerini izleyerek çok ilginç olaylara rastladık. Mesela, gazeteyi elimize aldığımız gibi, önceden Kırım Tatar sözlerinde özel «q», «ñ», «ğ» yerine – «k», «n», «g» harf-

¹ Kulak tabiri, Bolşevik Devrimi öncesi köylerde zengin toprak sahipleri olan toplumsal bir sınıf için kullanılan oldukça önemli bir figürdür. Bkz. (Çevirimiçi) <https://global.britannica.com/topic/kulak>. (Erişim Tarihi: 08.04.2018)

² Gazeta Yevpatorii, *Osvobojdenniye*, S. 35, 1943.

³ Ohrana Pamyatnikov Kultury, *Osvobojdenniye*, S. 32, 1943; Polkovnik V. Maltsev, Konveyer GPU, *Osvobojdenniye*, S. 15, 1943; Russkiye Soldaty, *Osvobojdenniye*, S.4, 1943.

leri yazıldığı gözümüze çarpıyor. Tabi, buna hazır olmayan basit okuyucu, metinlerin Türkçe veya Türkiye tesiri altında bulunan Kırım Tatar diasporasına mensup olduğunu zannedebilir. Mesela 1943 yılı, Mart 30'da Kırım Tatar Türklerinin önderi N. Çelebi Cihan'ın hatırasına yayımlanan "Ant Etkemen" yani "And Ettim" şiirini ele alalım:

*Ant etkemen tatarlarnın yarasını sarmaga,
Nasil olsun bu zavallı kardaşlarım çürüsün?
Onlar için ökünmesem, kaygırmamam, yaşasam,
Yüregimde kara kanlar kaynamasın, kurusun!*

*Ant etkemen şu karangı yurtka şavle serpmege,
Nasıl bolsun eki kardaş bir-birini körmesin?
Bunu körüp, busanmasam, mugaymasam, yanmasam –
Közlerimden akan yaşlar derya deniz kan bolsun.*

*Ant etkemen, söz bergenmen bilmek için ölmege,
Bilüp körüp milletimnin köz yaşını silmege.
Bilmi, körmi bin yaşasam. Kurultaylı han bolsam,
Kene bir kün mezarcular kelir meni kömmege.*

Bu konuda, alfabe anlaşılmağının dışında, daha önceleri bahsedilen şiir metni üzerinde devamlı çıkan tartışmaları hatırlamamak mümkün değildir. Ki milli marşın sözleri, müellifin yazdığı şiirine uymalı mı halkının amaç edindiği yönelişini ifade etmek için düzeltilen varyantını mı almalı gibi sorunlar 2012'de Akmesic'te toplanan V. Kırım Tatar Kurultayı'nın gündemine konulmuşsa da mesele burada da çözülmemişti. Herhâlde milli marş öz mündericesiyle milletin menfaatine çalışmış olmalıdır. Böylece, eserin dörtlüklerinde rastlanan "Tatarlarnın" (bilmek) yerine biz⁴ kullandığımız "milletimnin" (millet) sözü bugün Kırım Tatar Türklerinin aleyhine çevrilen entrikalara karşı bir alet gibi sanılabilir. Nihayet, *Azat Kırım*'da işlenen özel Kırım Tatar harfleri ve genellikle Latin alfabesinin ayrı bir tarihinden söz etmek gerek.

1942 yılı, güz başında "Azat Kırım gazetesinin idaresi Latin harfleri olan yazı makinesi satın alır." sözleriyle başlayan ilana misal II. Cihan Muharebesi zamanında neşrin çeşitli meşakkatler içinde olduğunu anlamak zor olmasa gerek. İlginç olan şu ki ilk sayısı Ocak ayı başında çıkan gazete, Latin harfle basan makinesini satın alma hazırlığını yalnız Eylül 25'te bildirir. Yani Mart 27'den itibaren "şapka"daki logotip yazılarını ve sonra yavaş yavaş diğer nüshalarda ayrı başlıkların adlarını, makalelerini Latin alfabesiyle basmaya başlayan neşir az mı çok mu yarım yıl zarfında nasıl donanımlardan faydalandığı belli değil?.. Ama yine de gazete hadimleri aboneler ile yakın dialogda bulunup bahsedilen meselenin kısa zamanda çözülmesi için çareler araştırır, gerekli tedbirlerin alınması için planlama yapar. İşte bunu "Okuyucularımızın Dikkatine" başlığı altında verilen bilgilerden öğrenebiliriz:

Gerek şehirlerdeki ve gerekse rayonlardaki okuyucularımızdan alınan mektuplar, «Azat Kırım» gazetesinin latinleştirilen harfleriyle basılıp

⁴ Yani Kırım Tatarlar kullandığı demek

çıkması meselesinin tezce çözülmesi gerek olduğunu anlatırlar. Müslüman Komitesi bu hususta gerek olan tetbirlerini kullanma hususta elinden gelen derecede çalışır. Bu meseleyi çözmek için ayrıca heyet teşkil olundu. Biz, sayın okuyuculardan gerek rayonlarda ve gerekse şehirlerde, evvelde bulunan tipografilerde latin harfleri olup olmadığını ve şimdi o harflerinin nasıl bir halde bulunanlarını «Azat Kırım» gazetesine redaksiyona bildirmelerini rica ederiz.⁵

Hem okuyucu kitlesi hem de gazete idaresi milletin bütünüyle Latin yazısına geçme konusundaki ciddiyetini bu satırlardan açıkça sezmek mümkündür. Ancak, Kırım'da 1928-38, 1942-44 yılları zarfında Latinleştirme kampanyasının gayevi yönellerini incelersek, Kırım Tatarlarının milli şuurunun nasıl değişmelere uğradığını görebiliriz. İşte başlangıçta ileriye sürülen gayeler iktisadi, teknik elverişliliği, Arap alfabesinde silinen milli kimliği ifade etmesi, Müslüman Türklerin birleşmesi, azınlıkların inkırazdan korunması esasına dayalı olsa da *Azat Kırım* gazetesinde Latin alfabesinin misyonu Kırım Tatar Türklerini Avrupa medeniyetine yakınlaştırmaktan ibaret idi.⁶ Vakitli matbuatta maarif, alfabe, imla gibi mühim konularla sunumda bulunan Akmesicit Tatar Komitesi'nin Medeni İşler Şube Müdürü M. Velicanov'un "Yeni Elifbe Hususunda" başlıklı makalesi söylediklerimizi şu sözlerle tasdik eder: "Şimdi geçirmekte olduğumuz tarihî vakalar, Kırım'da büsbütün başka bir içtimai ve siyasi vaziyet meydana getirdi ve bize Avrupa medeniyette bulunmağa imkân doğurdular. Bu münasebetini kolaylaştıracak vasıtalarından biri yazımızın Avrupa halklarının yazılarına yakınlaştırmasıdır."

Ve hocalar, münevverler bunu hevesle karşılayacaklarını ümit ederek medeni bölümünü yeniden tertibe getiren Kırım Tatar alfabesini nümayiş eder.⁷ Bununla birlikte yeni alfabeyle telaffuzda, imlada birçok zorluklar doğurduğu ve Kırım'ın Güney lehçelerinde büsbütün kaybolduğu için «ñ» harfinin dâhil edilmediğini kaydeder. İşte bugün internet, telefon teknolojilerinin hızlı ilerlemesiyle bahsedilen bu Kırım Tatar harfi üzerine çıkan zorluklar Velicanov'un haklılığını ortaya koyar.

M. Ülküsal'ın çalışmalarında kaydedildiğine göre, muharririyet heyeti Latin alfabesiyle baskı yapan makinesini sonradan Romanya'dan bulup Kırım'a götürür.⁸ Bu arada yayının hem adresi hem sahibi birkaç defa değişmiştir. Böylelikle *Azat Kırım* önce Akmesicit Şehir İdaresi'nin ve sonra da Ocak 30'dan itibaren Kırım Müslüman Komitesi'nin naşir organı olarak Salğır-26, Kantarnaya-20, Puşkin-14 adresleri boyunca yerleşir. İlginç olan şu ki "Kantarnaya" sokağının 20 numaralı evinde, 1918 yılından itibaren I. Kırım Tatar Kurultayı'nın *Millet* gazetesi ve sonra ise 1943'te Numan Çelebi Cihan adında milli kütüphanede açılıp çalışır.⁹ Yayınımız muayyen müddet zarfında, yani 1944'te özel "q" harfinden mahrum olduğundan ötürü makalelerini "M.K." kısaltmasıyla imzalayan Mustafa Kurtiy'i anmalı. Az mı çok mu 3 numara çıkarmayı başaran İ. Nuri'nin yerine geçen Kurtiy zamanında gazetenin hacmi 2 sayfadan - 4 sayfaya çıkmıştır. Artık haftada bir değil, iki defa, Cuma ve Salı günleri yayımlan-

⁵ Okuyucularımızın Diqqatına, *Azat Kırım*, Ocak 30, 1942.

⁶ Ğ. Davutov, Latin Elifbası Tarafdarıyım, *Yeñi Dünya*, Şubat 6, 1927.

⁷ M. Velican, "Yañı Elifbe Hususunda", *Azat Kırım*, Ağustos 21, 1942.

⁸ Müstecip Ülküsal, *Kırım Türk-Tatarları (Dünü, Bugünü, Yarını)*, İstanbul, 1980.

⁹ A.Z., Eki Mühim Qarar, *Azat Kırım*, Haziran 16, 1943.

miştir. Fakat yukarıda söylediğimiz gibi *Azat Kırım*'ın çeşitli zorluklar yüzünden eski boyutuna dönen ya da esas neşir olunma takviminden çıkıp ya Çarşamba ve Cumartesi ya Pazar günleri çıktığı zamanlar da olmuştur.

Matbaa donanımının Romanya'dan götürüldüğünü ifade etmiştik. Ama ara sıra gazete logotipinde söylenen Akmescit Komitesi'nin Latin alfabesi boyunca çıkardığı kararlarına zıt gelen: ja, ä (â yerine), ñ (ñ yerine), ç (c yerine) gibi Kırım'da eskiden kullanılan Latin alfabesindeki harf şekillerine rastlamak mümkündür.¹⁰ Mesela “Kırım Müsül'man Komitetininî naşır efkârı” veya “Cuma” yerine “Çuma” sözü. Bu yerde, 1931'de Kırım Tatar yazarı Ömer İpçi tarafından tercüme edilip neşredilen Gogol'ün *Ölü Canlar* denilen bir eseri aklımıza gelir.¹¹ Böylece yıllar boyunca Türk alfabesine alışan okuyucu *Ölü Canlar*'ı *Ölü Çanlar* gibi okuyacak olursa, yanlış bir hâle uğramaz mı acaba?!. Nihayet, bu tür alfabe uyumsuzluklarının mahiyetinin Türk topluluklarını birbirinden uzaklaştırmak amacıyla Sovyet rejiminin Türkler üzerindeki siyasetinin bir parçası olduğunu biliriz. Böyle olmazsa, demek o devir Kırım Tatarlarda Latin alfabesinin talihinin ne olacağını düşünen kişiler diğer Türk topluluklarından üstün görünmek için öz yeni elifbesini oluşturmaya kalkışa ediler mi?!. İşte, bu sorunun cevabını *Azat Kırım* yazarlarından birisi - istidatlı hoca, şair ve 1920'li yıllarda tiyatro oyuncusu¹² - Hasan Çergeyev'in yazısında buluruz diye onun “Eşit, mevta ne söyleyor” şiirine müracaat ettik.

1909'da canlı halk diliyle fakat Kiril alfabesiyle neşredildiği için bu eserde bazen Kırım Tatar imlasına zıt olan yerler olduğunu görürüz. Ama bunun yanısıra da “açeli” (acele), “taçip” (taacip), “teçirbe” (tecribe), “çanı” (canı), “çailik” (caillik), “çami” (cami), “çümle” (cümle) gibi sözcüklerde Kırım çöl (kuzey) şivesinin telaffuzuna ait farklılıklara da rastlayabiliriz. Şair, eserinde maziden bulunduğu döneme ulaşmak için “Uyku” gibi ilginç bir edebi usûl kullanır. Çergeyev, tanınmış yazar Edgar Allan Poe'nin eserlerinin birisinde uzun uykusundan ayılmış Mısır mumyası gibi yüz yıldan sonra mezardan atılıp çıkan bir mevtayı uydurur. Konu boyunca o, Kırım Tatar köylerini dolaşırken milletin köklerinden kopup, milli çizgilerini büsbütün kaybedenlerden hayıflanır. Gece vaktinde bilmediği bir yerlerde yıkılıp kırılıp ve gördüğü olaylardan ödü patladığını bu satırlardan öğrenebiliriz:

*Çampur evden sopa alıp,
Açeli çıktı bir adam.
Bulğar mı, naslı millet?
Ne olduğun anlamam.*

*Köpeklere «poşöl» dedi,
Bana «kazak» körümdi
Sandum – ana, belâğa çattım,
Kene boynum uruldi.*

¹⁰ İsaak Kaya, *Rukovodstvo Dlya Obucheniya Krymskotatarskomu Yazıku po Novomu Alfavitu*, Simferopol, 1928.

¹¹ Nikolay Gogol, *Ölü Çanlar*, Çev. Ü. İpçi, Akmescit, 1931.

¹² Ebadulah Grabov, “Qırımatar Teatrisiniñ Tarihine Ait Bazı Sahifeler”, *Azat Qırım*, Mart 10, 1942.

*Katuna kelip, dedim ana:
Her kezde de Allah bir!
Mümkün olsa bo giçelik
Ulayım sizde musafır.*

*Eyu, – dedi, kirdik eve,
İttim taçip teçirbe:
Konak bayum tatar çıktı,
Keldi çanum içime.*

*Bakup dursan İvana benzer:
Rubaları sıkturma,
Bicak, palto arkasında,
Saçları uzun kırkturma...¹³*

İşte 30.01.1942 - 25.05.1943 tarihlerinde *Azat Kırım* gazetesinde mesul muharrirlik vazifesinde bulunan M. Kurtiy'e dönmeli. Ö. İpçi gibi, yazarın kalemine 1928-1932 yılları Kırım Tatarcaya tercüme edilen Hugo, Turgenev, Kuprin ve diğer klasiklerin eserleri mevcut. Bununla birlikte Mık, M.K., M. Kurtiyev adlarıyla *Tercüman*, *Kırım Ocağı*, *Millet*, *Tatar Sedası*, *Yeni Dünya*, *İleri*, *Közaydın*, *Azat Kırım* vesaire yayınlarda basılan bir sıra edebî gazetecilik eserleri var.¹⁴ Yazık ki bunlar hakkında Kırım okuyucusunun az haberi var. İstisna olarak Prof. İ. Kerim'in son zamanlarda Kiril alfabesiyle yayımladığı Kırım Tatar Edebiyatı dersliğı (1995); Takma Adlar Lügatı (2006); 1618-1944 seneleri Kırım Tatarca Yayınlanan Kitaplar, Makaleler Bibliyografik Göstergici (2009) icatkarının ömrüne dair değerli açıklamalar verirler.¹⁵ Bu sahada birçok biyografik boşlukları tamamlayabilen M. Ülküsal, E. Kırimal, İ. Otar, M. Sevdıyar, H. Kırımli gibi araştırmacıları da göz önünde bulundurmamak mümkün değil.¹⁶ Bunların M. Kurtiy üzerinde verilen malumatlarından faydalanarak, yazarın umumi bir portresini nümayiş ederiz.

1881 senesi Kefe şehrinde dünyaya gelen Mustafa Kurtiy, ilk ve orta tahsilini Kırım'da alıp 1903 – 1906 yıllarında St. Petersburg Üniversitesi'nin Tıp Şubesi'ne devam eder. Kırım'a döndükten sonra Kırım Tatar Halk Azatlık hareketine katılır. 1917'de dönemin şerefli simalarından olan A. Hilmiy, Veli İbrahimov ile birlikte gazetesini tesis edip muharrirlik vazifesini üstlenir.¹⁷ Günümüzde “kayıp” gibi sanılan “Kırım Ocağı” Akmescit arşivinde rastlamak şansımız oldu. Bu siyasi, ilmî, edebî ve iktisadi gazete 1918 yılında H. S. Ayvazov'un “Millet”ine katılmadan önce Bayram ve Cumartesi günleri dışında her gün çıkan yayım olarak tanıtılır idi. Şimdi elimizde

¹³ Belgisiz, *Eşid, Mevta Ne Sevleyur!*, S. 4, Canköy, 1909.

¹⁴ “Tatar sedası” gazetesi (İlân), *Millet*, Temmuz 22, 1917.

¹⁵ İsmail Kerimov, *Bibliograficheskiy Ukazatel Pechatnyh Knig*, Statey i Proizvedeniy na Krymskotatarskom Yazıke, Simferopol 2009; İsmail Kerimov, *Qırımatar Edebiyatı*, Aqmescit 1995; İsmail Kerimov, *Qırımatarca Qıyın Sözler Luğatı*, Aqmescit, 2006.

¹⁶ Müstecip Ülküsal, *Kırım Türk-Tatarları (Dünü, bugünü, yarını)*, İstanbul, 1980; Hakan Kırımli, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*, Ankara, 1996.

¹⁷ Mustafa Efendi Qurtiyev, *Azat Qırım*, Haziran 1, 1943.

yalnız 1917 senesine ait olmak üzere 18, 23, 45 numaralı nüshalar var. Fakat bazı ilk membalardan anlaşılıyor ki “Kırım Ocağı”nın tarihi çok uzun değil, yalnız 1917 yılı Haziran 30’dan başlayıp - 1918 yılı Eylül ayına kadardır.¹⁸ Bu yerde M. Sıdkı, Ö. Fehmi (İpçi), H. Cahit, H. Rahmi, M. Şerefeddin, R. Muratov, Naki gibi müellifler sırasında Müslüman kadınların hürriyeti ve faaliyetine başlamak üzere olan Kırım Tatar Kurultayı’na makale ve şiirlerini ithaf edip yazan M. Kurtiy’e de rastlamak mümkün olmaktadır. Bununla birlikte Kurtiy’in edebî ve gazetecilik eserleri *Millet* gazetesinde de vardır. Bunların mündericesinden Kurtiy’in 1917 yılı Kefe Komitesi reisliğinde bulunduğu anlaşılır. Anılan vazifesi sayesinde O, Kefe civarlarındaki köy ve rayonlarda “Kırım’ın Siyasi Durumu”, “Kurultay Meclisi” konuları hakkında seyyar dersler verir.¹⁹ Sonradan adı - Akmescit şehri muallimler, kadınlar ve sanatkâr cemiyetleri; Akmescit uyezdi²⁰ Milli Gençler Teşkilâtı tarafından Kırım Tatar Kurultayı’na gösterilen namzetler listesinde çıkar.²¹

1917 senesi *Millet* gazetesinde yayımlanan “Kefe uyezdinden namzetler cetveli”nde bir isim daha görülür: Hanife Kurtiyeva. Bunun dışında, H. Kurtiyeva hakkında bir bilgi olmayıp gözden kaybolur. Ama 1942 yılının ortalarında *Azat Kırım*’da basılan taziye yazılarından birisinde Mustafa ve Hanife Kurtiy’lerin karı koca olduklarını keşfettik. İşte, M. Kurtiy imzası ile gazetede basılan taziyenin bir örneği: “Sevimli kadının Hanife hanımın apansızdan vefat etkenini tuvğanlarımızğa ve yakınlarımızğa (taziye) bildirem.”²²

Merhumenin “yüzü” münasebetiyle okuyucularının dikkatine nümayiş edilen “Hanife hanım Kurtiyeva” adlı bildiri ise yazarın bibliyografileri için çok ilginç bir menbaa olarak sanılmak mümkündür:

Hanife hanım Dereköyde Kıymızcı Mustafa Nurinin kızıdır. Ta balalığından pek zeki olan Hanife 8 yaşında hafız olan ve bundan son artık öz milletinin kadın kızlarına yardım etmek maksadıyla oku tahsil peşine düşen edi. O devirde Tolstoy, Çehov gibi büyük yazıcılar Hanifenin babasıyla tanış ve dost olğanlarından Hanifeni okutmak gerekliliğini babasına söyleseler de, Mustafa Nuri efendi o devirnin hurafatına karşı getmeyen ve kızını okumağa yollamağan edi. Lâkin yaş Hanifede oku havesi o kadar büyük edi ki o komşu kolumdan gizli olarak gimnaziyenin 4’nci sınıfına hazırlana başlay. Birçok belâ ve takiplerden son imtihan tutup

¹⁸ Qonaqbay, “Gazetelerimizin Tarihi”, *Azat Qırım*, Ocak 16, 1943.

¹⁹ Seyyar lektisiya, *Millet*, Ağustos 4, 1917.

²⁰ Uyezd, Rus idari taksimatında “kaza” büyüklüğündeki yerleşim alanları için kullanılan bir tabirdir. Bkz. (Çevirimiçi) <https://global.britannica.com/topic/uezd>. (Erişim Tarihi: 08.04.2018).

²¹ Mustafa Qurtiyev, Hacı Hasan, “Hanife Hanım Qurtiyeva (Qırımatar Qurultayına Kefe uyezdinden namzet cedveli-1)”, *Millet*, Kasım 16, 1917; Mustafa Qurtmehmet. Aqmescid “Qırım Ocağı” idarehanesi, Aqmescid Şehir Komitesi Azalarından (Aqmescit muallimler, kadınlar ve sanatkâr cemiyetleri tarafından Qurultaya kösterilmiş namzetler cedveli-4; Aqmescit uyezdî gençler-iy milliy tarafından Qurultaya kösterilen namzetler cedveli-8), *Millet*, Kasım 15, 1917.

²² Mustafa Qurtiyev, “Taziye, *Azat Qırım* gazetasının hadimleri; Taziye, Aqmezcitte Akuşer-Ginekologiya Hastahanesinin Hadimleri”, *Azat Qırım*, Haziran 2, 1942.

*Odessa şehrinde ebanay mektebine kire ve onu bitirip çıka ve bundan son Harkov şehrindeki feldşeritsa mektebini de bitire. 1918 senesi Hani-fe Yaltağa kayıtp Dereköy ambulatoryasında çalışma başlay ve o devirden itibaren son nefesine kadar tatar kadınlığı için toktamadan çalışma...*²³

Yukarıda ifade edilen bilgilere göre karı kocayı birleştiren yalnız tıp tahsili değil, vatan hüriyeti uğrunda devamlı mücadelede bulunmaları olduğunu anlamak çok da zor değil. Böylelikle M. Muhiddin (Sevdiyar)'in hatıralarında kaydettiği gibi M. Kurtiy 1943'de Berlin'e ve sonra 1949'da Türkiye'ye döner. İhtiyar ve kimsesiz kalmasına rağmen, İstanbul'da yardımlaşma birliğine ihtiyaç sahibi soydaşlarımız için Kırım Tatar Milli Derneği'nin tesisine hizmette bulunur.²⁴ Aynı kaynakta yani "Mustafa Berke (Ölümü Münasebetiyle)" adlı makaleden M. Kurtiy'in 1957'de Almanya'ya geri dönüp Allah'ın rahmetine kavuştuğu hakkında haberi elde ederiz. İşte, o dönem Türkiye'de yayımlanan *Kırım* mecmuasında Kurtiy'in- Mustafa Berke imzasıyla basılan "Kırım Türklerinin Suçu Nedir?", "Kırım Milli Muhtariyet Günü" gibi makaleleri de vardır.²⁵

1943 yılının Mayıs 25'ine kadar *Azat Kırım*'da muharrir vazifesinde bulunan Mustafa Kurtiy'in yazılarının akıbeti hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Yani sırasıyla A. Zihni ve M. Reşat'nın sorumlulukları altında çıkmaya devam eden bu gazete-de Kurtiy'in adı dahi anılmaz. Yalnız 14 yıldan sonra *Azat Kırım*'ın son muharriri - M. Sevdiyar, anılan makalede M. Kurtiy'in faaliyetinin 1943 yılından itibaren *Ana Yurt* (Kırım) ve *Türk Birliği* (Berlin) dergilerinde devam ettiğini açıklar. M. Kurtiy meselesini araştırırken «Ana Yurt» mecmuasının tarihinden bir iki malumat da elde ettik. Böylelikle önceden 15 Haziran'da ilk nüshasının neşredilmesi plânlanan yayın, çeşitli teknik sebeplerden ötürü ?...ayının 27'si Salı gününde çıkarıldı.²⁶ Muharririyet heyetini ve okuyucularını *Ana Yurt* mecmuasının çıkan ilk numarasıyla hayırlayan Amet Özenbaşı neşrin umumi mündericesini şöyle tarif eder:

Kuvvetli kalemlerimizin tarihi icmallerinden sonra «Ana Yurt» okuyucularını halkara işlerle tanış ediyor, tatarca hutbeleriyle bütün matbuatımızın ortaya sürdüğü «Dinini Tatarlaştırmak» şiarını tecrübelerde gösteriyor. Nihayet «Ana Yurt» edebiyat bölümünde en yüksek ve klasik tanılan şairlerimizden Çelebi ve Hamdinin şiirlerine yer veriyor. «Yeni edebiyat» bölümünde ise, bize bugünkü buhranlı, heyecanlı tarihimizin köpüklü dalgaları içinde doğğan yaş şairlerimizi takdim ederek, «Ana Yurt» Kırım Tatarının şiir ve edebiyatta olan yaratıcılığının yaşadığını ve yaşayacağını müjdeleyor. Anlayanlar için bu ne kadar büyük mesruriyet ve gururdur!.

Ve devamında derginin kıyafetinin, gayesinin nasıl surette takdim olduğunu kendine has bedi üslup ve dil ile cemaata anlatmağa çalışır:

Mecmuanın Bağçasaray Han Caminin resmi - İsmail Gaspıralı ve Çelebi Cihan gibi yolbaşçılarımızın resimlerle donatılmış bulunması, mecmuanın istikametini gösteren sessiz sözler ise «İş gittikçe kızgınlaşa», «Rahatlık saati», «Ana sevgisi» ve

²³ Dostları, Hanife hanım Qurtiyeva, *Azat Qırım*, Eylül 11, 1942.

²⁴ Muhittin M., "Mustafa Berke (Ölümü münasebetiyle)", *Kırım*, S. 9-12, 1957.

²⁵ Mustafa, Berke, "Kırım milliy muhtariyet günü", *Kırım*, S. 4, 1957; Mustafa Berke, "Kırım Türklerinin suçu nedir", *Kırım*, S. 2, 1957.

²⁶ "Ana Yurt" nam jurnalımızın ilk nomerosı iyül 15'te çıkacağı, *Azat Qırım*, Haziran 22, 1943.

saire gibi levhalar da bugünümüzün canlı şiarlarını halkımıza nazik sürette anlatan lezzetli birer fısıldıdır. Mecmuanın gerek cıldına verilmiş dülberlik, gerekse aydın ve açık tab edilmiş bulunması mecmua idaresinin ayrıca bir çeberliğe malik olduğunu göstermektedir.²⁷

Böylelikle *Azat Kırım* gazetesi milli neşirlerini, Kırım Tatarlarının otorite sahibi aydınları vasıtasıyla yayımlayıp okuyucularının hürmetini kazanma yolunu tutmuştur. Ancak birincisi içinde bulunulan harp koşulları sebebiyle abonelerin yaşadığı köy ve rayonların çoğu Kırım Tatar gazete ve dergilerini istenildiği ölçüde temin edemez, ikincisi ise Rusça gazetelere nisbeten milli dilde basılan neşirlerin taleplerine riayet edilmez idi.²⁸ Sözde, ayda bir defa çıkmak üzere olan *Ana Yurt* dergisinde milli, dinî, içtimai, tarihî, edebî ve diğer konularda makalelerini yazarlar arasında Ablâkim Hilmiy, Ömer İpçi, Mustafa Kurtiy'e de rastlamak mümkündür. Bugün, yayının bir iki numarasının Almanya arşivlerinde bulunduğunu bilerek ileride bunları da elde edeceğimizden hiç şüphemiz yoktur.

---

²⁷ Doktor Ahmet Özenbaşlı, "Ana Yurt Mecmuamız Haqqında Bir Qaç Söz", *Azat Qırım*, Ağustos 20, 1943.

²⁸ Şeide, "Qayda Birlik, Anda Tirilik", *Azat Qırım*, Ağustos 17, 1943.

KAYNAKÇA

- A.Z., Eki Mühim Karar, *Azat Kırım*, Haziran 16, 1943.
- Belgisiz, *Eşid, Mevta Ne Söyleyur!*, Canköy, 1909.
- BERKE, Mustafa, “Kırım milliy muhtariyet günü”, *Kırım*, S. 4, 1957.
- BERKE, Mustafa, “Kırım Türklerinin suçu nedir”, *Kırım*, S. 2, 1957.
- DAVUTOV, Latin Elifbası Tarafdarıyım, *Yeñi Dünya*, Şubat 6, 1927.
- DOSTLARI, Hanife hanım Kurtiyeva, *Azat Kırım*, Eylül 11, 1942.
- Gazeta Yevpatorii, *Osvobojeniye*, S. 35, 1943.
- GOGOL, Nikolay, *Ölü Çanlar*, Çev. Ü. İPÇİ, Akmescit, 1931.
- GRABOV, Ebadulah, “Kırım Tatar Teatrisiniñ Tarihine Ait Bazı Sahifeler”, *Azat Kırım*, Mart 10, 1942.
- KAYA, İsaak, *Rukovodstvo Dlya Obucheniya Krymskotatarskomu Yazyku po Novomu Alfavitu*, Simferopol, 1928.
- KERİMOV, İsmail, *Bibliograficheskiy Ukazatel Pechatnyh Knig*, Statey i Proizvedeniy na Krymskotatarskom Yazyke, Simferopol, 2009.
- KERİMOV, İsmail, *Eski Edebiyatımızda Kullanılğan Bazı Sözlernin İzahatları*, Akmescit, 1997.
- KERİMOV, İsmail, *Kırım Tatar Edebiyatı*, Akmescit, 1995.
- KERİMOV, İsmail, *Kırım Tatarca Kıyın Sözlər Luğatı*, Akmescit, 2006.
- KIRIMLI, Hakan, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*, Ankara, 1996.
- KONAKBAY, “Gazetalarımızniñ Tarihi”, *Azat Kırım*, Ocak 16, 1943.
- KURTIYEV, Mustafa, “Taziye, Azat Kırım gazetasınıñ hadimleri; Taziye, Aqmezcitte Akuşer-Ginekologiya Hastahanesiniñ Hadimleri”, *Azat Kırım*, Haziran 2, 1942.
- KURTIYEV, Mustafa, Hacı Hasan, “Hanife Hanım Kurtiyeva (Kırım Tatar Kurultayına Kefe uyezdinden namzet cedveli-1)”, *Millet*, Kasım 16, 1917.
- MALTSEV, Konveyer GPU, *Osvobojeniye*, S. 15, 1943.
- MUHİTTİN, “Mustafa Berke (Ölümü münasebetiyle)”, *Kırım*, S. 9-12, 1957.
- MUSTAFA Efendi Kurtiyev, *Azat Kırım*, Haziran 1, 1943.
- Ohrana Pamyatnikov Kultury, *Osvobojeniye*, S. 32, 1943.
- Okuyıcılarımızniñ Dikkatına, *Azat Kırım*, Ocak 30, 1942.
- ÖZENBAŞLI, Ahmet, “Ana Yurt Mecmuamız Hakkında Bir Kaç Söz”, *Azat Kırım*, Ağustos 20, 1943.
- Russkiye Soldatı, *Osvobojeniye*, S. 4, 1943.
- Seyyar leksiya, *Millet*, Ağustos 4, 1917.
- ŞEİDE, “Kayda Birlik, Anda Tirilik”, *Azat Kırım*, Ağustos 17, 1943.
- Tatar Sedası gazetası (İlân), *Millet*, Temmuz 22, 1917.
- ÜLKÜSAL, Müstecip, *Kırım Türk-Tatarları (Dünü, Bugünü, Yarını)*, İstanbul 1980.
- VELICAN, “Yañı Elifbe Hususunda”, *Azat Kırım*, Ağustos 21, 1942.
- <https://global.britannica.com/topic/kulak>
- <https://global.britannica.com/topic/ueyzed>